

**МАЪМУРИЙ СУД ИШЛАРИНИ ЮРИТИШ ТЎҒРИСИДАГИ
ҚОНУНЧИЛИКНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ КОНЦЕПЦИЯСИ:
ДАЪВО ИНСТИТУТИНИНГ ЗАРУРАТИ ВА ОДИЛ СУДЛОВ
СИФАТИНИ ОШИРИШДАГИ АҲАМИЯТИ**

Махмуд Уразбоевич ЭШИМБЕТОВ

юридик фанлар бўйича (PhD) фалсафа доктори
мустақил изланувчи

Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги
Судьялар олий мактаби
Тошкент, Ўзбекистон

Аннотация

Мақолада илғор хорижий тажрибалар таҳлили асосида маъмурий суд ишларини юритишда даъво институти жорий этилишининг зарурати, бу институтнинг маъмурий одил судловни амалга оширишдаги аҳамияти ҳамда унинг моделлари таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: оммавий-ҳуқуқий муносабат, маъмурий-ҳуқуқий низо, маъмурий суд, маъмурий юрисдикция, ҳаракат (ҳаракатсизлик), маъмурий акт.

**КОНЦЕПЦИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ
АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ:
НЕОБХОДИМОСТЬ ИНСТИТУТА ИСКОВОГО ПРОИЗВОДСТВА И
ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ПРАВОСУДИЯ**

Махмуд Уразбоевич ЭШИМБЕТОВ

доктор философии (PhD) по юридическим наукам
независимый исследователь

Высшая школа судей при Высшем судейском совете
Республики Узбекистан
Ташкент, Узбекистан

Аннотация

В данной статье на основе анализа передового зарубежного опыта анализируется необходимость введения института судебного разбирательства в административном судопроизводстве, значение данного института в осуществлении административного правосудия и его модели.

Ключевые слова: публично-правовые отношения, административно-правовой спор, административный суд, административная юрисдикция, действие (бездействие), административный акт.

Маълумки, маъмурий органларнинг ноқонуний актлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) юзасидан суд ҳимояси – ҳуқуқий демократик давлатда суд назорати шаклларида бири бўлиб, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг самарали воситаларидан бири ҳисобланади. Шу маънода, 2017 йилда мамлакатимиз тарихида илк мартаба маъмурий судлар ташкил

килинганлиги фуқаролар ва тадбиркорлик субъектларининг давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг қонунга хилоф қарорлари, ҳаракатлари устидан судга шикоят қилишга оид конституциявий ҳуқуқларини таъминлашда муҳим қадам бўлди.

Эндиликда инсон, унинг ҳаёти, озодлиги, шаъни, кадр-қиммати ва бошқа ажралмас ҳуқуқ ҳамда эркинликлари муқаддас саналиб, улар давлат томонидан кафолатланади [4; 3].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фуқаролар ва тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқларини суд орқали ҳимоя қилишнинг замонавий механизмларини жорий этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2025 йил 30 январь 33-сон қарори мамлакатимизда ушбу йўналишда олиб борилаётган тизимли ислохотларнинг мантиқий давомидир.

Президентимизнинг мазкур Қарорлари билан “Ўзбекистон Республикаси маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги қонунчиликни такомиллаштириш концепцияси” тасдиқланиб, унда устувор вазифалардан бири сифатида маъмурий суд ишларини юритишда халқаро стандартларга ва илғор хорижий тажрибага мувофиқ янги институт ва тартибларни жорий этиш, хусусан маъмурий суд иш юритувига даъво институтини киритиш вазифаси қўйилди.

Дарҳақиқат, маъмурий-ҳуқуқий низоларда шахснинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш усуларидан бири бу суд тартиби бўлиб, бунда процессуал қонунчиликка даъво институтини киритиш муҳим аҳамият касб этади.

Францияда маъмурий даъволарни таснифлашда турлича ёндашувлар мавжуд. Баъзи муаллифлар уни маъмурий актларни бекор қилиш ҳақидаги; субъектив ҳуқуқларнинг бузилиши билан боғлиқ бўлган “тўлиқ маъмурий юрисдикцияга мувофиқ” кўриб чиқиладиган; бошқарув акти мазмунини аниқлаш тўғрисидаги; маъмурий актнинг қонунийлигини баҳолаш тўғрисидаги ҳамда жазо қўллаш билан боғлиқ бўлган низолар бўйича даъво [6; 100] ларга ажратади.

Япониянинг 1962 йилда қабул қилинган “Маъмурий низоларни ҳал қилиш тартиби тўғрисида”ги қонунида оммавий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқувчи даъволарнинг асосий тўрт турини ажратиб кўрсатган:

- 1) “кококу”;
- 2) “тоджиша”;
- 3) “ҳалқ даъвоси” (actions populares);
- 4) “кикан”.

“Кококу” ва “тоджиша” даъволари шахснинг субъектив ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадида бериладиган даъво турларига кирса, “ҳалқ даъвоси” (actions populares) ва “кикан” объектив даъво бўлиб, биринчи навбатда, объектив ҳуқуқнинг қонуний талабларини аниқ бажаришга қаратилган.

Германиянинг Маъмурий-процессуал кодексида белгиланган даъволар тизими ўзига хос бўлиб, маъмурий даъво турларига низолашиш, мажбуриятни бажариш, ҳуқуқни тан олиш тўғрисидаги даъволар киради [5;243-244].

Миллий қонунчилигимизда шахсга нисбатан ҳуқуқий таъсир чоралари бевосита суд орқали қўлланилади. Мазкур ҳуқуқий муносабат ҳам маъмурий бўлиб, лицензиянинг ёки рухсат этиш хусусиятига эга ҳужжатнинг амал қилишини тўхтатиб туриш, бекор қилиш ҳақидаги низо маъмурий-ҳуқуқий низо ҳисобланади. Шу сабабли, маъмурий-ҳуқуқий низонинг даъво предметиға қараб процессуал-ҳуқуқий таснифини қуйидаги шаклларда келтириш мумкин.

Низолашиш тўғрисидаги даъво – амалиётда энг кўп учрайдиган маъмурий-ҳуқуқий низолардан бўлиб, бунда шахс манфаатларига дахл қилувчи маъмурий актнинг қонунийлиги юзасидан низолашилади [7; 28].

Бундай даъволар амалдаги Ўзбекистон Республикаси Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексида маъмурий органнинг ҳужжатини ҳақиқий эмас ёки маъмурий орган мансабдор шахсининг ҳаракатларини қонунга хилоф деб топиш ҳақидаги ариза туриға киради.

Низолашиш тўғрисидаги даъвода манфаатдор шахс маъмурий органнинг маъмурий актини ҳақиқий эмас ёки улар мансабдор шахсининг

ҳаракатларини қонунга хилоф деб топиш тўғрисида ариза (шикоят) билан, агар бу акт ёки ҳаракат тугайли унинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини бузилган, ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишга тўсиқлар вужудга келтирган, аризачининг зиммасига қонунга хилоф равишда бирор-бир мажбурият юкланган, фаолиятни амалга ошириши учун бошқа тўсиқлар вужудга келтирган, деб ҳисобласа, судга мурожаат қилишга ҳақли бўлади.

Демак, низолашиш тўғрисидаги даъво тури бўйича манфаатдор шахс унинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахл қилувчи маъмурий актнинг, шунингдек мансабдор шахснинг ҳаракатлари қонунийлиги юзасидан низолашади. Даъвонинг бу турини ҳам, ўз навбатида бир қанча турларга бўлиб таснифлаш мумкин. Хусусан, ҳаракат (ҳаракатсизлик)ни қонунга хилоф деб топиш, маъмурий актни бекор қилиш, ўз-ўзидан ҳақиқий бўлмаган маъмурий актлар ва низоли маъмурий актларни ҳақиқий эмас деб топиш.

Ўзгартириш ёки ҳуқуқий муносабатларни тугатиш ҳақидаги даъволар – бундай даъволар низоли моддий-ҳуқуқий муносабатларни ўзгартириш ёки жавобгарнинг ҳуқуқий ҳолатини чеклаш (тугатиш) тўғрисидаги талабларни ўз ичига олади. Бундай даъволар бўйича қабул қилинган суд қарорлари жавобгарнинг жамоат ҳуқуқ ва мажбуриятларига таъсир қилиб, аризачи бир томонлама бундай фактларни аниқлайди.

Бундай даъволарда биринчи навбатда, шахснинг бирон-бир фаолият тури билан шуғулланиш ҳуқуқини маъмурий органлар томонидан асосиз чекланишининг олди олинади. Натижада, маъмурий орган суд қарорисиз шахсга нисбатан бирон-бир чеклов қўллаш, чекловларни узайтириш, ҳуқуқни бекор қилиш ёки тугатиш масаласини ҳал қила олмайди. Шу сабабли ҳам маъмурий-ҳуқуқий низонинг ушбу турини, гарчи мазкур даъволарда аризачи маъмурий орган бўлса ҳам, шахс ҳуқуқларини маъмурий органларнинг қонунга зид ҳаракатлари, хусусан маъмурий органнинг шахснинг фаолиятини чеклаш, тугатиш каби ҳаракатларидан ҳимояловчи даъво турларига киради.

Бундай даъво турларига маъмурий органнинг жавобгар (юримдик ёки жисмоний шахслар)га нисбатан ҳуқуқий таъсир чораларини қўллаш ҳақидаги

даъволарни мисол келтириш мумкин. Хусусан, нотариуснинг лицензиясини бекор қилиш, лицензиянинг амал қилишини тугатиш [1; 5], шунингдек, адвокатга берилган лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш [2; 12] кабилар бундай даъволар туркумига киради.

Ўзгартириш ёки ҳуқуқий муносабатларни тугатиш ҳақидаги даъволарнинг ўзига хос хусусиятлари шундаки, суд фақат қонунда белгиланган ва ҳуқуқий муносабатларни ўзгартириш ёки тугатиш ҳуқуқининг пайдо бўлишини қонун билан боғлайдиган фактлар мавжуд бўлганда, бундай ҳуқуқий таъсир чораларини қўллайди.

Ушбу даъво тури бўйича суд ҳал қилув қарори билан шахсни бирон-бир ҳаракатларни қилиш ёки ҳар қандай ҳаракатлардан тийилиш ҳақида қарор чиқармайди, балки баҳсли ҳуқуқий муносабатларни тўхтатиш ёки тугатиш каби йўллар билан ҳуқуқлар ҳимоя қилинади.

Мажбурият юклаш тўғрисидаги даъво. Манфаатдор шахслар ўзларининг субъектив ҳуқуқларини ҳимоя қилишни сўраб, нафақат баҳсли ҳуқуқни тан олишни, балки маъмурий органнинг ўз фойдасига муайян қарорлар қабул қилишини ёки муайян ҳаракатларни бажаришини ёхуд бажаришдан тийилишини талаб қилади.

Мажбурият юклаш тўғрисидаги даъвонинг моҳияти маъмурий органни ўзининг моддий мажбуриятини бажаришга мажбурлаш ва бузилган ҳуқуқларини тиклашга қаратилган бўлади.

Мажбурият юклаш тўғрисидаги даъво билан судга мурожаат қилиш ҳуқуқи, қачонки маъмурий орган ўз вазифаларини бажармасдан, манфаатдор шахснинг ҳуқуқига эътироз билдириши ёки унинг мурожаатини қонунчиликда белгиланган муддатларда кўриб чиқмаслиги натижасида юзага келади. Чунки, бундай даъволарда маъмурий-ҳуқуқий низо манфаатдор шахснинг мурожаатига нисбатан маъмурий органнинг акс таъсири натижасида вужудга келади. Ушбу баҳсли вазиятда ҳуқуқ аниқликдан маҳрум бўлади. Суд унинг ҳақиқатда мавжудлигини, мазмунини аниқлайди ва шундан кейингина у мажбурий ижро этилади.

Амалдаги МСИЮтКда талабнинг бундай тури белгиланмаган. Шунга кўра, суд МСИЮтКнинг 189-моддаси [3; 102]га асосан даъвонинг ушбу турини қарорни ҳақиқий эмас, ҳаракатларни (ҳаракатсизликни) қонунга хилоф деб топиш натижалари бўйича, ҳуқуқни тиклаш усули сифатида қўллайди.

Мажбурият юклаш тўғрисидаги даъволарнинг ўзига хос хусусиятлари куйидагиларда намоён бўлади:

мажбурият юклаш тўғрисидаги даъволар оммавий-ҳуқуқий муносабатлар жараёнида шахснинг субъектив ҳуқуқлари бузилиши натижасида, ўз ҳуқуқларини тиклаш мақсадида берилади;

бундай даъволар иккита талабнинг комбинациясини ўз ичига олади (тан олиш ва мажбурият юклаш);

ҳуқуқни тиклаш усули маъмурий органни аризачи фойдасига бирор-бир ҳаракатни амалга ошириш ёки ундан тийилишга қаратилган бўлади;

даъвонинг асоси маъмурий орган томонидан ўз мажбуриятини бажармаган ёки лозим даражада бажармаганлигини суд орқали тасдиқлаш ва мажбурият юклашга қаратилган бўлади.

Мажбурият юклаш ҳақидаги даъволарда суд мавжуд ҳуқуқий муносабатларни тўхтатиш ёки ўзгартириш киритиш ҳақида қарор қилмайди. Бу муносабатлар суд жараёнигача қандай бўлса, шундайлигича қолади. Шунга кўра бундай тоифадаги даъволар декларатив деб аталади.

Тан олиш тўғрисидаги даъво – даъвогарнинг суд томонидан маълум бир оммавий-ҳуқуқий муносабатлар мавжудлигини ёки йўқлигини тасдиқлаш, мунозарали оммавий ҳуқуқ ёки ваколатларни тан олишга қаратилган. Ушбу даъволар бўйича суднинг асосий вазифаси баҳсли оммавий муносабат мавжудлиги ёки йўқлигини аниқлашдан иборат бўлади. Бундай даъволарда ҳуқуқни ҳимоя қилиш баҳсли ҳуқуқий муносабатларнинг ҳақиқатда бор ёки йўқлигинини суд томонидан тан олиниши орқали амалга оширилади.

Хуқуқни тан олиш тўғрисидаги даъвода манфаатдор шахс маъмурий орган билан муайян ҳуқуқларни ёки ҳуқуқий муносабатларни ўрнатиши ёки тасдиқлаши керак бўлган ҳолларда қўлланилади. Аммо, бирон-бир ҳаракатни дарҳол бажаришни талаб қилмайди.

Бундай даъволарга қуйидагиларни мисол қилиб келтириш мумкин. Масалан, *ҳуқуқий мақомини тан олиш*. Фуқаронинг фикрича, у маълум бир мақомга эга. Аммо ваколатли маъмурий орган буни расман тан олмайди. Шунга кўра, у ушбу ҳуқуқни ўрнатиш ва унинг мақомини қонуний равишда тан олиш учун судга ҳуқуқни тан олиш тўғрисида даъво беради.

Имтиёзлар ёки тўловлар ҳуқуқини тан олиш. Агар фуқаро ижтимоий ёрдам ёки нафақа олиш учун мурожаат қилган бўлса ва ваколатли маъмурий орган ўртасида ушбу ёрдамни олиш ҳуқуқига эгаллиги тўғрисида низо келиб чиқса, у дарҳол тўловни талаб қилмасдан ушбу тўловларни олиш ҳуқуқини белгилаш мақсадида ҳуқуқни тан олиш бўйича даъво билан мурожаат қилиши мумкин.

Мажбуриятларнинг мавжудлиги ёки йўқлигини тан олиш. Бундай даъволарда компания экологик стандартларга риоя қилиш бўйича давлат талабларини бажариши шарт ёки йўқлигини аниқлаш ёки бундай мажбуриятлар йўқлигини тасдиқлаш учун судга мурожаат қилиши мумкин.

Ҳуқуқни тан олиш тўғрисидаги даъво келажакдаги низоларнинг олдини олишга ёрдам беради ва томонлар ўртасидаги ҳуқуқий муносабатларни аниқлаштиришга хизмат қилади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, тан олиш тўғрисидаги даъволарнинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

– мазкур даъвонинг мақсади – низоли оммавий-ҳуқуқий муносабатларни ўзгартириш ёки жавобгарга бирон-бир мажбурият юклатишга қаратилган бўлмай, балки зиддиятли оммавий-ҳуқуқий муносабатларнинг мавжудлиги ёки йўқлигини аниқлашга қаратилган бўлади;

– бундай даъволарда шахс ўзининг субъектив ҳуқуқларини маъмурий орган томонидан мажбурий амалга оширишини талаб қилмайди.

Шунга кўра, даъвонинг асосига ҳуқуқни амалга ошириш имкониятини келтириб чиқарадиган фактлар кирмайди;

– ҳуқуқни тан олиш тўғрисидаги даъволар бўйича суд қарорининг ҳуқуқий таъсири, бундай ҳуқуқ ёки ҳуқуқий муносабат мавжудлиги фактини аниқлашга қаратилади. Шунга кўра, уни ихтиёрий ёки мажбурий ижро этишга ҳожат йўқ. Лекин бу суд қарорининг мажбурий кучга эга эмаслигини англатмайди.

Ҳуқуқни тан олиш тўғрисидаги даъволар шахснинг субъектив ҳуқуқларининг ишончлилиги, бажарилиши ва ҳимоя қилинишининг кафолати бўлади ҳамда маъмурий органлар томонидан оммавий-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солувчи қонунчиликнинг бузилишини бартараф этади.

Шундай қилиб, маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги қонунчиликка даъво институтининг киритилиши маъмурий судларда фуқаролар ҳамда тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларининг янада ишончли ҳимоя қилинишида, одил судлов сифати ва самарадорлигининг ошишига муҳим замин яратади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Notariat tizimi tubdan isloh qilinishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 14-yanvar O‘RQ-602-sonli Qonuni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. 15.01.2020-y., 03/20/602/0052-son.

2. Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasining 1998-yil 25-dekabr 721-I-sonli Qonuni // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1999 yil, № 1, 12-modda

3. O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy sud ishlarini yuritish to‘g‘risidagi kodeksi. 2018-yil 25-yanvar. – Toshkent: Yuridik adabiyotlar publish, 2021.

4. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. 2016-yil 7-dekabr.– T.: O'zbekiston, 2017. - 48 b.

5. Административно-процессуальный кодекс Германии. Административное право Германии. Том 1 Право административных процедур. Общее административное право. –Москва: Инфотропик Медиа. 2021 г. С 243-244.

6. Общие сведения об административном праве Франции. – Москва, 1993.

7. Пуделько, Йорг. Административное право Германии. Том 2. Административно-процессуальное право. – Москва: Инфотропик Медиа, 2023.